

NUTQIY RIVOJLANISH BILAN MANTIQUIY FIKRLASH O'RTASIDAGI BOG'LIQLIK: LINGVISTIK KOMPETENSIYA

Inomova Fariza Rustamjonovna

Qo'qon universiteti Andijon filiali

Psixologiya yo'nalishi 1-bosqich 25-12 guruh talabasi

Xalimjanov Abduqunduz Rahimjon o'g'li

“Kompyuter Injining va raqamli texnologiyalar” kafedrasi o'qituvchisi

Email: xalimjonov1234@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17605885>

Annotatsiya: Nutq rivojlanishi va mantiqiy fikrlash o'rtasida chambarchas bog'liqlik mavjud; mantiqiy fikrlash nutqni aniq va izchil ifodalashga yordam bersa, nutq esa mantiqiy fikrlashni shakllantiradi. Bu o'zaro ta'sir "lingvistik kompetensiya" deb ataladi, bu shaxsning tilni tushunish va undan samarali foydalanish qobiliyatini anglatadi. Nutqiy tajriba ona tilni amaliy bilish, oilada, ko'cha-ko'yda, jamoat joylarida boshqalardan eshitish orqali maydonga keladi. Imo-ishora, mimika singari paralingvistik vositalar ham nutqiy tajriba asosida o'zlashtiriladi. Nutqiy kompetensiya nutqiy tajriba va til haqidagi bilim munosabati bir butunligi asosida shakllanadi. Shunday ekan, o'qituvchi o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini shakllantirish jarayonida bu ikki tomonning o'zaro munosabatini hisobga olishi katta ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Nutqiy rivojlanish, mantiqiy fikrlash, lingvistik kompetensiya

Jahondagi rivojlangan mamlakatlar ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv asosida o'quv jarayoni subyektlarining tayanch kompetensiyalarini rivojlantirish tajribasidan bugungi kunda samarali foydalanilmoqda. Jumladan, AQSh, Germaniya, Angliya, Niderlandiya, Avstriya, Rossiya kabi davlatlarda o'quvchilarda tayanch kompetensiyalarni shakllantirish sohasida samaradorlikka erishilmoqda. Bu esa, o'z navbatida Yevropa davlatlarida kompetensiyaviy yondashuv asosida o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish, ularni ijtimoiy faoliyatga tayyorlash, olgan bilimlarini hayotiy vaziyatlarda sinab ko'rish, axborotlar bilan faol ishlash kompetensiyalarini shakllantirishga alohida e'tibor qaratilib, 2030 yilgacha belgilangan xalqaro ta'lim kontseptsiyasida ustuvor yo'nalishlar sifatida o'z aksini topgan. Jahonda boshlang'ich ta'limga kompetensiyaviy yondashuvni tatbiq etish, o'quvchilarning tayanch hayotiy va fanga oid kompetensiyalarini shakllantirish jarayoni modelining prognostik komponentlarini aniqlashtirish, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda tayanch hayotiy kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan didaktik vaziyatlarni loyihalashning maqbul mexanizmlarini takomillashtirishga doir qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Lingvistik kompetensiya –maktab o'quvchisining lingvistik kompetensiyasi deganda til sistemasi haqidagi bilim, lingvistik tafakkurga, yangi til vaziyatlarda bilim vako'nikmalarini mustaqil qo'llash tajribasiga ega bo'lgan o'quvchining shaxsiy xislatlari tushuniladi. Boshqacha qilib aytganda, lingvistik kompetensiya ijtimoiy hodisa va belgilar sistemasi sifatida til haqida, tilning qurilishi va funksiyalashishi haqidagi o'quvchilarning bilim, malaka va ko'nikmasi hamda bulardan turli vaziyatlarda mahorati anglashiladi. Lingvistik kompetensiya o'quvchining ona tili fanining fonetika, leksika, frazeologiya, morfologiya, sintaksis, orfografiya, punktuatsiya singari bo'limlari haqidagi bilimlari, bu bilimlardan turli xil vaziyatlarda foydalanish malaka va ko'nikmasidir. Ona tili va adabiyotni o'qitishga kompetensiyaviy yondashuv bu o'qituvchi shaxsining yoshlarni til haqidagi bilimlarini oshirish bilan birgalikda,

muammoli vaziyatlarda bu bilimlardan o'rinli va maqsadga muvofiq ravishda foydalana olish qobiliyatiga ega shaxs sifatida tarbiyalashni o'z oldiga maqsad qilib qo'yishdan iboratdir. Shuning uchun ham ona tili va adabiyot o'qituvchisining bosh vazifasi faqat bilimgaega yoshlarni tarbiyalash bilan cheklanmay, balki bu bilimlarga ega bo'lish bilan birgalikda yuzaga kelgan muammoli vaziyatlarda o'rinli foydalana oladigan, malaka va ko'nikmasi rivojlangan shaxslarni tarbiyalashdan iboratdir.

Nutqiy rivojlanish va mantiqiy fikrlash o'rtasidagi bog'liqlik lingvistik kompetensiya orqali amalga oshadi, nutqni o'zlashtirish yangi tushunchalarni shakllantirish, fikrlarni tartibga solish va murakkab g'oyalarni tushunish imkonini beradi. Mantiqiy fikrlash esa nutqni aniq, to'g'ri va samarali ifodalashga yordam beradi, bu esa o'z navbatida tilni yanada chuqurroq o'zlashtirishga olib keladi.

Nutqiy rivojlanishning mantiqiy fikrlashga ta'siri:

- **Tushunchalarni shakllantirish:** Bola so'z boyligini oshirib, har bir yangi so'z bilan o'z dunyoqarashini boyitadi, bu esa fikrlash jarayonining asosi bo'lgan tushunchalarni shakllantirishga yordam beradi.
- **Fikrlarni tartibga solish:** Nutqni o'zlashtirish jarayonida bolalar o'z fikrlarini ketma-ket, mantiqiy tarzda bayon qilishni o'rganadilar. Bu ularga voqea-hodisalarni tahlil qilish va sabab-oqibatni aniqlash imkonini beradi.
- **Abstrakt fikrlash:** Til orqali bolalar mavhum tushunchalar va g'oyalar bilan ishlashni o'rganadilar. Misol uchun, "sog'inch", "haqlik" kabi tushunchalar til orqali tushuniladi va ular mantiqiy fikrlashning muhim qismi hisoblanadi.

Mantiqiy fikrlashning nutqiy rivojlanishga ta'siri:

- **Tilning aniqligi:** Mantiqiy fikrlash nutqning aniqligi va to'g'riligini ta'minlaydi. Fikrlarni to'g'ri joylashtirish va so'zlarni to'g'ri ishlatish uchun mantiqiy fikrlash zarur.
- **Ijodiy va samarali nutq:** Mantiqiy fikrlashga ega bo'lgan shaxs o'z fikrlarini samarali va ijodiy tarzda ifoda eta oladi, bu esa noanaviy yechimlarni topishga yordam beradi.
- **Tilni chuqurroq o'zlashtirish:** Mantiqiy jihatdan tahlil qilingan nutq tilning grammatik tuzilishini va leksik qatlamini yanada chuqurroq o'zlashtirishga imkon beradi.

Lingvistik kompetensiyaning o'rni:

- **Lingvistik kompetensiya** nutqiy rivojlanish va mantiqiy fikrlash o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ta'minlovchi asosiy omildir.
- Ushbu kompetensiya tilni nafaqat tushunish, balki uni **to'g'ri va samarali ishlatish** qobiliyatini ham o'z ichiga oladi. Bu, o'z navbatida, shaxsning nutqiy va mantiqiy mahoratini oshiradi.

Bola jumllarining mazmuni va shaklidagi o'zgarish uning muloqot shakllari o'zgarishi bilan bog'liq bo'ladi. Ilk bolalik davriga xos situativ nutq ishchan muloqot shaklidan nosituativ bilishga yo'naltirilgan va nosituativ-shaxsiy muloqot shakliga o'tilishi bolalar nutqiga ma'lum bir talablarni qo'yadi. Bu talablar bola nutqining yangiyangi tomonlarini, turli kommunikativ masalalarni hal qilishi uchun zarur bo'lgan xususiyatlarni tarkib toptiradi. Bola nutqining rivojlanishidagi muhim xususiyat - nutq tafakkur quroliga aylanishidan iborat. Bola so'z-lug'at boyligining o'sishida 2 muhim tomon-miqdor va sifat tomonlari mavjud. Lug'at boyligining miqdoriy o'sishi D.B. Elkoninning ko'rsatishicha, bevosita bolaning hayot sharoitlari vatarbiyalanish xususiyatlariga bog'liq. So'nggi yillarda u yoki bu yoshdagi bolalar nutqining

lug'at tarkibini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlarda avvalgi tadqiqotlarga nisbatan yuqoriroq miqdoriy ko'rsatkichlar aniqlandi. Kommunikativ kompetensiyada o'quvchining muloqotda muomala madaniyatiga amal qilishni, hamkorlikda jamoada samarali ishlay olish layoqatlarini shakllantirish ham o'z o'rniga ega. Umuman maktab o'quvchisining asosiy natijalari bu ish qanchalik muvaffaqiyatli o'tishiga bog'liq bo'ladi. Ulg'ayayotgan kishining hayotdagi mavqeyini shakllantirishda, uning hayot yo'lini belgilashda, o'z vazifasini anglatishda o'qituvchining bolalar jamoasini barpo etish yuzasidan olib boriladigan faol va qat'iy faoliyati zarur hisoblanadi.

Xulosa

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, kompetentsiyaviy yondashuvni tatbiq etish asosida o'quvchilarda tayanch hayotiy va fanga oid kompetentsiyalarni shakllantirishning nazariy asoslari, mazmuni va muayyan printsiplarini ishlab chiqish ehtiyoji kuchaydi. Izlanishlarimiz davomida o'quvchilarda tayanch hayotiy kompetentsiyalarni shakllantirishda jamiyat va davlat ehtiyojlari o'quv-tarbiya jarayonining vazifalaridan kelib chiqqan holda ta'lim jarayonini tashkil etish maqsadga muvofiq ekanligi ayon bo'ldi.

References:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 oktyabrdagi "Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-6097-sonli
2. Vahobov M.M. Kompetentsiyaviy yondashuvga asoslangan davlat ta'lim standartlarini joriy etish –zamonaviy ta'lim paradigmasi sifatida // "Zamonaviy ta'lim" j. –2016
3. G'ulomov A., Ne'matov H. Ona tili ta'limi mazmuni. Ona tili o'qituvchilari uchun qo'llanma. –T.: "Ukituvchi", 1995 yil.